

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора
Бобровник Світлани Василівни на дисертацію Михайла Марченка
«Формування і розвиток юридичної категорії «гідність» (порівняльно-
правовий аспект)», подану на здобуття ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право».

Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлюється важливістю, теоретичною і практичною значимістю доктринального обґрунтування фундаментальних категорій, які підкреслюють і забезпечують конституційний принцип визнання верховенства прав і свобод людини вищою соціальною цінністю. Однією із таких категорій є гідність.

Вона є важливим компонентом правового життя, має складний і багатоаспектний характер та сприймається як ціннісна характеристика особи, що обумовлює необхідність аналізу цієї категорії, перш за все, на загальнотеоретичному рівні та створення наукової основи галузевих досліджень.

На наш погляд, актуальність дисертаційного дослідження М. Марченка обумовлюється наступними факторами:

- модернізацією вітчизняної правової системи, що потребує приведення її до вимог євроінтеграційних процесів та формування солідної доктринальної основи її функціонування у відповідності до положень і принципів міжнародного права;

- важливістю обґрунтування усталеного бачення фундаментальних юридичних категорій, що складають основу правового життя суспільства в цілому та сфери прав і свобод людини, зокрема;

- необхідністю дослідження гідності як фундаментальної категорії, що потребує нормативного закріплення в аспекті права особи на повагу до гідності як важливого природного права;

- значимістю порівняльно-правового аналізу існуючих у вітчизняній та зарубіжній науці доктринальних ідей та практичних напрацювань міжнародних судових інстанцій з метою забезпечення єдиної інтерпретації феномену гідності;

- відсутністю монографічних робіт, присвячених теоретико-правовому та порівняльно-правовому аналізу еволюції уявлень про правову гідність та її нормативному закріпленню.

Оцінюючи наукову обґрунтованість, рівень виконання поставленого наукового завдання та формування методологічної основи дослідження, слід зазначити на досить широкій джерельній базі дослідження, що налічує 363 найменувань документів і праць нормативного, монографічного та науково-публіцистичного характеру. Солідною є філософська основа роботи, яку склали праці як мислителів минулого, так і представників сучасної філософської науки. Досить ґрунтовно проаналізовані праці зарубіжних вчених та представників вітчизняної теоретико-правової науки (с. 3-4).

Дисертаційне дослідження підготовлено в межах планових наукових тем, які розроблялись в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України відділом теорії держави і права, де виконувалась робота, що суттєво підвищує її наукову цінність.

Визначені дисертантом завдання забезпечили реалізацію поставленої мети - дослідження феномену «гідність» через призму порівняльно-правової її характеристики у різноманітних часово-просторових координатах (с. 5-6). Означені завдання повністю відображені у тексті роботи та підсумовані у висновках до розділів та роботи в цілому.

Слід відзначити чітке розмежування об'єкта та предмета дослідження та солідну методологічну основу аналізу категорії «гідність». В роботі використано ряд філософських підходів (феноменологічного, герменевтичного, антропологічного, аксіологічного, онтологічного, деонтологічного), що забезпечило отримання об'єктивних знань про предмет дослідження. Система філософсько-світоглядових та загальнонаукових

методів забезпечила отримання знань щодо еволюції становлення уявлень про категорію «гідність»; чинників, що впливають на її формування та нормативне закріплення, функціональне призначення цієї категорії; особливості її прояву в правових системах України та Європи (с. 6-8).

Обґрунтованими є положення наукової новизни, які відображають авторський внесок у досліджувану проблему. Особливо необхідно відзначити положення щодо авторської дефініції «національна гідність», поліаспектності людської гідності як фундаментальної правової категорії, виокремлення біопсихосоціального та духовного аспектів гідності, колективного та індивідуального її рівень, особливостей релігійного та правового сприйняття гідності в правових системах ісламського типу, місця категорії «гідність» у системі загальноєвропейських правових цінностей, особливостей тлумачення змісту гідності представниками країн, що належать до романо-германської та англо-американської правових систем (с. 8-10).

Основні положення дисертації апробовані у семи наукових публікаціях, серед яких: чотири статті у вітчизняних виданнях, включених до переліку фахових видань України; одна стаття у зарубіжному науковому правовому виданні; дві тези у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій. Публікації дисертанта відображають різноманітні аспекти дисертації та достатньою мірою забезпечують їх апробацію.

Оформлення дисертації. Дисертація оформлена згідно з нормативними вимогами, передбаченими для такого виду робіт, вона підготовлена державною мовою з дотриманням наукового стилю. Положення, пропозиції та висновки достатньою мірою аргументовані та є послідовними. Наукова полеміка є виваженою, авторська позиція є аргументованою.

Порушень академічної доброчесності чи наукових фальсифікацій у роботі не виявлено.

Логічними і послідовними є структура та зміст дисертаційного дослідження М. Марченка.

Розділ 1 дисертації присвячений теоретико-правовому аналізу юридичної категорії «гідність».

З метою з'ясування зародження уявлень про категорію «гідність» з'ясовано часові закономірності розвитку правосвідомості контексті сприйняття та усвідомлення людини як особистості (с. 13-18). Зроблено висновок, що у первісному суспільстві були сформовані перші уявлення про людську гідність на індивідуальному і колективному рівні відповідно до становища людини та її належності до певного класу (с. 19).

В результаті характеристики праць філософів Стародавнього Китаю, Індії, Греції та Риму дисертант приходить до висновку, що поняття «гідність» зародилось у часи давнього світу, в епоху зародження державності, політичних ідей, первинної юридичної думки та закладення перших правових орієнтирів (с. 96). Особливістю середньовічного періоду визначено конкретні нормативно-правові здобутки, завдяки яким вперше окремі права і свободи людини знаходили практичне втілення в певній юридичній формі, якою стала Велика Хартія Вольностей (с. 29).

Обґрунтованим є висновок дисертанта про те, що у Середньовічній Європі концептуальні положення щодо людської гідності розвивались під впливом філософів-богословів та торкалися гідних умов існування людини, які повинна забезпечити держава (с. 30).

Досить цікавим є дослідження становлення уявлень про гідність у історичних пам'ятках Київської Русі, що торкалися моральних критеріїв мудрості правителя, відповідальності за образу окремих категорій осіб (с. 31-32).

Важливого значення для дослідження має аналіз ідей філософської думки країн мусульманського світу, пов'язаних з визнанням досконалості людини (с. 34).

Характеризуючи нормативні документи періоду Нового часу дисертант підсумовує, що саме в цей період були закріплені особисті і політичні права, що ознаменували нормативне відображення природних прав людини.

Характеризуючи сучасний період, дисертант відзначає документи ООН та акти сучасної України, підкреслюється, що людська гідність, права людини та верховенство права стали тими європейськими цінностями, які втілюються у правовій свідомості людей (с. 49).

Важливого значення для отримання об'єктивних знань про категорію гідність має обґрунтування методологічної основи наукового пізнання.

Узагальнюючи існуючі наукові підходи на методологію, дисертантом обґрунтовано методологічну основу категорії «гідність» як сукупності філософських підходів, загальнонаукових методів з позицій конкретизації філософського підходу, а також спеціальних та приватно-наукових методів (с. 52).

На думку дисертанта дослідження категорії «гідність» повинно здійснюватись із використанням різноманітних загальнонаукових та приватно-наукових методів. Звернення до загальнофілософських підходів є тією науково-обумовленою необхідністю, що сприяє визначенню світоглядності наукового дослідження, формування уявлення про наявність універсального людського начала створення стратегії та загальної спрямованості наукових пошуків, а також інтерпретації отриманих результатів (с. 67).

Розділ 2 націлений на характеристику гідності людини як юридичної категорії. Дисертантом зазначено, що дослідження суті та природи людської гідності з юридичної точки зору на можливе без міждисциплінарних підходів до людської природи, розуміння людини як смислоутворюючого компонента буття (с. 68).

З метою з'ясування сутності людської гідності у роботі досліджено біологічний та соціальний аспект природи людини (с. 70-76) та наголошено на її психологічній складовій (с. 76-78).

Особлива увага в роботі приділена аналізу теологічного підходу до природи людської гідності як впливу та відображення релігійних ідей та догматів, які здійснили значний вплив на розвиток всесвітньої думки щодо розуміння людини. Саме гідність виступає уособленням людської сутності (с.

80). Наголошується, що у межах філософського підходу сутність гідності виявляється у її моральній цінності, невід'ємності від людини, первинного блага. Особлива увага приділена правовому аспекту людської гідності, покликаному забезпечити правове розуміння людської гідності, її нормативно-правове закріплення та правове гарантування її захисту (с.83).

В межах правового розуміння людської гідності виокремлено суб'єктивістський підхід, в межах якого гідність розглядається як усвідомлення людиною своєї цінності, як рівень ціннісної самоідентифікації особистості (с. 83). В межах об'єктивістсько-соціального підходу щодо розуміння гідності вона є явищем, пов'язаним з позитивною оцінкою суспільством цінності окремого індивіда.

Узагальнюючи існуючі у сучасній науці погляди дисертант приходить до висновку, що сутність гідності не можливо зрозуміти без загального розуміння людської природи (с. 90) та міждисциплінарних наукових підходів (с. 91).

Досить обґрунтованим та актуальним є дослідження категорії гідність у правових системах країн Європи з огляду на євроінтеграційний поступ України. Наукову цінність має аналіз дослідженої категорії в юридичній думці країн ісламського світу.

Розділ 3 присвячений з'ясуванню ролі гідності у правозастосовній міжнародній та вітчизняній практиці. Практично орієнтованим є підрозділ 3.1, присвячений практиці ЄСПЛ в аспекті захисту людської гідності. Особлива увага приділена змістовному аналізу ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Визначено юридичну природу рішень ЄСПЛ та з'ясовано особливості права на захист людської гідності (с. 135). На основі здійсненого аналізу конкретних справ та винесених рішень зроблено правомірний висновок про те, що право на гідність має абсолютний характер та є невід'ємним компонентом комплексу природних прав людини, що виявляється через призму статті 3 Конвенції про захист прав людини щодо заборони катування, здійснення нелюдського або такого, що принижує людську гідність поводження чи покарання. Це правило є важливою

складовою усіх прав, що регламентовані Конвенцією (с. 154-155). Особливості нормативного закріплення людської гідності на національному рівні з'ясовано у підрозділ 3.2, присвяченому відображенню людської гідності у національній правовій системі. З цією метою проаналізовано погляди на людську гідність через призму науки конституційного права, що сприймає її у широкому сенсі як право, благо, принцип та цінність. Зазначається, що у рішеннях КСУ право на людську гідність нерозривно пов'язане з правом на життя. Віднесення досліджуваного права до природних обумовило необхідність його дослідження на цивільно-правовому (с. 169-17), кримінально-правовому (с. 174-180), адміністративно-правовому (с. 184-191) рівнях.

Висновки до розділів та роботи в цілому відображають у стислому вигляді основні ідеї та положення дисертаційного дослідження. Публікації дисертанта відображають різноманітні ідеї та положення дисертації та забезпечують достатній рівень апробації.

У дисертації не виявлено порушень академічної доброчесності – плагіату, фабрикацій, фальсифікацій.

Водночас, ознайомлення з дисертаційним дослідженням М. Марченка дозволяє висловити **окремі побажання**, націлені на уточнення позиції дисертанта з окремих спірних питань:

1. Цілком погоджуємося із виокремленими дисертантом етапами становлення уявлень про людську гідність, важливістю аналізу внеску у розробку цієї категорії нормативних актів Київської Русі, Конституції Пилипа Орлика, ідей Драгоманова та сучасних українських вчених, сучасний етап завершується проголошенням незалежності України. Важливого значення, на нашу думку, мало б дослідження категорії гідність в умовах воєнної агресії росії, що має місце у сучасному світі.

2. У підрозділі 2.1 дисертант досить докладно і з посиланнями на праці вітчизняних і зарубіжних науковців акцентує увагу на суб'єктивістському, об'єктивістсько-соціальному та суб'єктивістсько-соціальному підходах до сутності гідності людини в межах правового аналізу цієї категорії.

Погоджуючись із таким підходом до характеристики сутності гідності, вважаємо, що потребує певного уточнення авторське бачення сутності гідності людини.

3. Не заперечуючи важливості та актуальності дослідження практики ЄСПЛ в контексті захисту гідності та практики нормативного закріплення людської гідності на національному рівні, на нашу думку, важливим був би аналіз шляхів вдосконалення нормативного забезпечення захисту людської гідності у законодавстві України з огляду на євроінтеграційні процеси та відкриту агресію росії проти нашої держави.

Висловлені зауваження стосуються дискусійних питань і не впливають на належний науковий рівень дисертації та її позитивну оцінку.

Вважаємо, що дисертація «Формування і розвиток юридичної категорії «гідність» (порівняльно-правовий аспект)» є кваліфікаційною роботою, що містить положення, які мають істотне значення для теоретичної науки та юридичної практики.

Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. №44 зі змінами.

Автор дисертації – Михайло Марченко заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри теорії та історії права та держави

Навчально-наукового інституту права

Київського національного

університету імені Тараса Шевченка

Світлана БОБРОВНИК

